

Sebastian Bischoff, Christoph Jahr, Tatjana Mrowka, Jens Thiel (red.), *Belgien, Deutschland und die 'Anderen'. Bilder, Diskurse und Praktiken von Diskriminierung, Ausgrenzung und Verfolgung* (Historische Belgienforschung 10, Münster: Waxmann, 2024, 260 pp., ISBN 9783830948285).

Als Duitsers aan België denken, zo stellen de samenstellers van deze bundel vast, dan valt er iets merkwaardigs op. Vaak beweren Duitsers hun kleine buurland amper te kennen – het is nauwelijks meer dan een vaag *Dazwischenland* – en tegelijkertijd wemelt het van de vaak vriendelijke en soms boosaardige stereotypen. En dan passeren onvermijdelijk de clichés: de kunstenaars René Magritte, Jacques Brel en Georges Simenon, de avonturen van Kuifje, culinaire specialiteiten als *Pommes* en pralines, felverlichte snelwegen, de saxofoon en Manneken Pis, maar ook 's lands onnavolgbare staatsstructuur en zijn disfunctionele hoofdstad.

Deze veeleer luchtige beschouwingen hebben de samenstellers van dit boek aangezet tot het formuleren van een paar ernstigere onderzoeksvragen: welke beelden bestaan er over elkaar binnen de Duits-Belgische context, hoe zijn die historisch gegroeid, en welke effecten hebben ze op het samenleven van verschillende groepen? Men mag dus een brede waaier van onderwerpen verwachten. Het initiatief tot deze bundel ging uit van de Arbeitskreis Historische Belgienforschung, een relatief weinig bekend gezelschap van historische 'België-experten' in Duitsland, met meestal een uitgesproken belangstelling voor de raakvlakken en relaties tussen beide landen en hun wederzijdse beeldvorming. De activiteiten van deze werkgroep willen duidelijk een lacune opvullen. Anders dan in het geval van de meeste buurlanden van Duitsland – inclusief Nederland – blijft België voor Duitsland toch in hoge mate een soort *terra incognita*.

De studie van beeldvorming houdt zich in Duitsland traditioneel veel bezig met de ergste vormen van vijandbeelden; antisemitisme op de eerste plaats, maar ook antiziganisme (haat jegens Roma en Sinti) en andere vormen van racisme. Dat blijkt ook weer uit deze bundel. Nogal wat bijdragen gaan over beeldvorming en vijandbeelden over Joden en nationale minderheden. In deze gevallen is dat bijzonder relevant omdat beeldvorming naadloos kan overgaan in (extreem) geweld. Uffa Jensen en Geneviève Warland bespreken de grondstructuren van anti-judaïstische en antisemitische vijandbeelden. In beide gevallen gaat het over de *longue durée* van bepaalde (waan-)beelden. Warland onderzocht aan de hand van Franstalige Belgische kranten de doorwerking van een negentiende-eeuws, sterk katholiek geïnspireerd Jodenbeeld, dat Joden in verband bracht met de gevaren van liberalisme, secularisme en vrijmetselarij, naar een twintigste-eeuws op rassentheorieën

gebaseerd antisemitisme. Jensen bekijkt hoe bepaalde generieke oude archetypes opnieuw opduiken in het huidige tijdperk van digitalisering en alom aanwezige sociale media. Literatuurhistoricus Hubert Roland onderzocht sporen van antisemitisme in Franstalig-Belgische intellectuele kringen die tijdens de Tweede Wereldoorlog niet terugschrokken voor collaboratie met de Duitse bezetter.

Positieve zelfbeelden en negatieve vijandbeelden speelden natuurlijk altijd al een cruciale rol waar conflicten tussen verschillende (sub-) nationaliteiten opspeelden. In Duitsland was dit in mindere mate het geval, maar des te meer in België als gevolg van de Vlaams-Waalse tegenstellingen. Winfried Dolderer, een van de beste kenners van de Vlaamse Beweging in Duitsland, beschrijft treffend welke vijandbeelden zich binnen het Vlaams nationalisme ontwikkelden. Bij minstens een deel van de Vlaamse Beweging was het beeld van de Franstalige landgenoten – ‘Waalse ratten, rol uw matten’ – niet bepaald vleiend. Maar sinds het einde van de vorige eeuw is een dergelijke fraseologie sterk gemarginaliseerd geraakt, niet in het minst ten gevolge van de toenemend multiculturele samenleving en de komst van migrantengemeenschappen die geen affiniteiten vertonen met dergelijk op rancune gebaseerd taalgebruik. Christoph Jahr ziet dan weer sterke overeenkomsten tussen het Vlaamse en Ierse nationalisme. Vergelijkbaar zijn de sterke katholieke tradities en de strijd tegen sociale en culturele overheersing. Beide nationalismen hebben altijd sterk geleden onder een Calimerocomplex dat verbinding zocht met de bevrijdingsstrijd van andere kleine volkeren – ten minste in het zelfbeeld van veel van zijn leiders.

Oorlogen zetten wederzijdse nationale beeldvorming onvermijdelijk op scherp. De Eerste en de Tweede Wereldoorlog vormen daarop geen uitzondering. Dat geldt zowel voor de aanloop naar de grote conflicten als hun nawerking. Beelden van België speelden tijdens de Eerste Wereldoorlog zowel aan geallieerde als aan Duitse zijde een centrale rol in de propagandaoorlog, zoals door Sebastian Bischoff wordt betoogd. Negatieve stereotypen jegens België speelden in feite nauwelijks een rol van betekenis in het Duitse Keizerrijk (anders dan in bijvoorbeeld Rusland, Engeland of Frankrijk), maar de aandacht voor het kleine buurland was wel groot in radicaal-nationalistische kringen als het Alldeutscher Verband, zoals Björn Hofmeister aantoonst. Twee bijdragen, van Jacob Müller en van Benjamin Pfannes, gaan over het anti-Duitse verzet in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, al gaan zij slechts zijdelings in op het aspect van wederzijdse beeldvorming, en wordt het ‘verzets-aureool’ in sommige gevallen niet geheel terecht opgeëist.

De bundel besteedt ook aandacht aan de cruciale rol die kunst en literatuur kunnen spelen in het tot stand komen van beelden over onszelf en de anderen. Vooral beeldende kunstenaars konden nationale identiteiten visualiseren. Zo laat Semjon Aron Dreiling zien hoe het werk van de Belgische kunstenaar Antoine Wiertz (1806-1865) uitdrukkelijk in dienst stond van de jonge Belgische natie die uit de bloedige chaos van de napoleontische

periode was geboren. In het werk van Wiertz gingen liefde voor het nieuwe vaderland en een appel aan de wereldvrede hand in hand. In twee bijdragen gaat het uitdrukkelijk over culturele transfers. Christof Baier bespreekt de belangstelling van de Duitse kunsthistoricus Wilhelm Fraenger (1890-1964) voor de kunstgeschiedenis uit de Lage Landen, waarbij de spanning tussen het ‘eigene’ en het ‘vreemde’ een telkens terugkerend thema vormde. Anja van de Pol-Tegge bespreekt literaire vertaalpraktijken en -strategieën als een voorbeeld van *belgisch-deutsche Verflechtungsgeschichte*.

Drie bijdragen, ten slotte, gaan over onderwerpen op het snijvlak van migratie en repressie. De connectie met het centrale thema van de bundel wordt daardoor nog iets losser. Christina Reimann schrijft over migratie in Antwerpen en Rotterdam tijdens de tweede industriële revolutie. Yasmina Zian beschrijft de lotgevallen van Joodse migranten en hun wedervaren met de Belgische vreemdelingenpolitie na de Eerste Wereldoorlog. Laura Stöbener analyseert het doorlevende antiziganisme in België na de Tweede Wereldoorlog. Voor Roma en Sinti in België was de bevrijding in 1944 inderdaad geen punt, maar slechts een komma.

Dit boek komt voort uit een conferentie en dan is het gebruikelijk dat de samenstellers zich moeite moeten getroosten om coherentie tussen de verschillende bijdragen te suggereren. De meeste bijdragen zijn van hoge kwaliteit en leveren soms nieuwe en spannende inzichten op. Maar de connectie met het centrale uitgangspunt is niet altijd even duidelijk. Wie een boek had verwacht over de wederzijdse beeldvorming tussen België en Duitsland, kan zich enigszins teleurgesteld voelen. Het gaat vooral over verschillende vormen van beeldvorming over andere groepen binnen de Belgische en Duitse contexten. Wat de samenstellers voor ogen hadden, zijn allerlei vormen van *othering* – niet alleen *tussen* Duitsland en België, maar ruimer nog *binnen* beide landsgrenzen. Onvermijdelijk, en dat is natuurlijk vaak het geval bij bundels, komt dit de samenhang niet altijd ten goede. Voor wie enigszins vertrouwd is met de Duitse academische context is het niet geheel onverwacht dat er veel aandacht is voor de twee Wereldoorlogen en dat veel bijdragen over voorbeelden van antisemitisme gaan.

Het is gemakkelijk om in bundels op onvermijdelijke lacunes te wijzen. Thema's die afwezig blijven in dit boek zijn de Duitstalige gemeenschap in België, de respectievelijke migrantengemeenschappen in beide landen (andere dan de Joodse of die van Roma en Sinti) en de verstrengeling van de Duits-Belgische koloniale geschiedenissen. Dat neemt niet weg dat de werkgroep Historische Belgienforschung met deze bundel – ondertussen al de tiende op rij sinds 2016 – opnieuw een belangrijke stap heeft gezet om een zekere kennisachterstand in te halen. Voor het beoogde Duitse lezerspubliek kan het kleine buurland in het westen niet langer alleen maar een ongekend ‘tussenland’ blijven.